

PROVINCIE.	Getal der werkplaatsen.	INKOMSTEN.					UITGAVEN.				
		Dotatiën en opbrengst van het werk.	Collecten.	SUBSIDIËN			TOTAAL.	Kosten van administratie.	Onderhoud en voeding.	Gereedschappen, werkstoffen en daggelden.	TOTAAL.
				van de armbesturen.	van de gemeenten.	van den Staat.					
id-Brabant . . .	1	f 7,957	"	f 8,650	"	"	f 11,607	f 1,688	f 8,431	f 6,498	f 11,607
lderland . . .	4	82,780	"	"	f 400	"	88,180	2,952	608	29,645	88,180
st-Vlaanderen.	1	50,000	f 1,600	958	50,100	"	102,658	8,960	"	98,698	102,658
st-Vlaanderen	5	950	1,040	2,710	"	"	4,700	475	2,275	1,950	4,700
negouwen . . .	2	4,485	"	"	900	"	5,885	884	"	4,501	5,885
lland . . .	8	94,958	5,084	879	145,840	"	246,261	40,881	81,822	124,608	246,261
land . . .	8	7,900	8,400	"	5,300	"	21,500	1,750	12,050	7,700	21,500
twerpen . . .	2	30,886	"	4,517	28,000	"	58,353	5,188	766	45,614	58,353
iesland . . .	9	6,788	"	"	1,289	"	7,977	639	88	7,250	7,977
oningen . . .	2	780	2,145	"	"	"	2,925	354	8,766	755	2,925

**Verslagen omtrent het Armwezen en Statistiek
van de sociale zorg in Nederland, 1814-1964**

V. Kingma en M.H.D. van Leeuwen

INHOUD

INLEIDING	159
1 HISTORISCHE SITUERING	160
2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS	162
Formele grondslag en uitvoeringsbesluiten	162
3 VISUELE KENNISMAKING	165
Inhoud van de verslagen	165
4 BRONKRITISCH COMMENTAAR	182
Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron	182
Gerelateerde en toetsingsbronnen	184
Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek	186
NOTEN	188
BIJLAGE	190
A Vindplaatsen	190

INLEIDING

In de negentiende en vroege twintigste eeuw kwam een beduidend deel van de bevolking, misschien wel de meerderheid, op zeker moment van zijn of haar leven in aanraking met de Nederlandse sociale zorg in de ruime zin van het woord: armen-, bejaarden- en ziekenzorg, weduwenhulp, weeshuizen, hulp voor grote gezinnen, bepaalde scholen, spaarbanken of pandjeshuizen enz. Dit enorme netwerk van sociale zorg over de afgelopen twee eeuwen is in kaart gebracht in jaarlijkse verslagen, die onder diverse namen bekend staan, met name *Verslag over de verrichtingen aangaande het Armbestuur* en *Statistiek van de sociale zorg*. Deze bron bevat een schat aan verhalend en statistisch materiaal, niet alleen over de aanbieders van zorg, maar ook over de ontvangers. Ondanks een aantal haken en ogen zijn deze *Verslagen* een uitstekende bron voor de sociale geschiedenis van Nederland van 1814-1964. Zij bestrijken immers een zeer groot deel van de bevolking van het hele land over een zeer lange periode. Ook internationaal gezien is deze bron, voor zover wij weten, uniek.

De hier besproken bron gaat schuil onder diverse namen. De naamgeving geeft een indruk van het soort activiteiten die men in de bron registreerde, en de wijze waarop men er tegenaan keek. De zorg werd tot 1965 uitgevoerd door een groot aantal instellingen. Vanaf 1814 moesten al deze organisaties informatie verschaffen aan de rijksoverheid voor een verslag dat de koning krachtens de Grondwet jaarlijks diende uit te brengen aan de Staten-Generaal. Het eerste verslag heette *Verslag omtrent het armbestuur en de opvoeding der armen-kinderen*. In 1819 werd dat het *Verslag van den staat van het armwezen* en in 1872 werd de naam gewijzigd in *Verslag over de verrichtingen aangaande het armbestuur*. Deze naam bleef gehandhaafd tot en met 1964. In 1902 werd de bron gesplitst in twee delen, een statistisch en een verhalend deel. Het statistische deel werd verzorgd door het CBS en heette aanvankelijk *Statistiek van het Armwezen*. In de jaren twintig werd dat *Armenzorgstatistiek* en later *Statistiek van de Sociale Zorg*.

1 HISTORISCHE SITUERING*

De term sociale zorg werd in een andere zin gebruikt dan de statelijke regelingen van tegenwoordig, zoals de Bijstandswet of de Werkloosheidswet. In 1902 was weliswaar de eerste statelijke regeling net tot stand gekomen in de vorm van de Ongevallenwet van 1901, maar zowel in geld als wat betreft het aantal personen dat hiermee geholpen werd was dit een marginale regeling in vergelijking met de andere en oudere, thans beduidend kleinere, vormen van sociale zorg, die hun wortels vinden in de filantropie van de Gouden Eeuw en zelfs in de middeleeuwse caritas. Over de afgelopen twee eeuwen als geheel genomen is dat de hoofdstroom van de sociale zorg geweest, zij het in steeds verminderende mate. Deze armenzorg was vanouds een lokale aangelegenheid. Pogingen van het rijk om zijn invloed te vergroten stuitten steeds weer op openlijk of lijdzaam verzet. Met name de kerken zagen de armenzorg als een taak die bij uitstek aan hen was toevertrouwd en waarmee de overheid zich zo weinig mogelijk diende te bemoeien. De taak van het rijk beperkte zich daarom tot kaderstellende wetgeving en het verzamelen en publiceren van informatie.

In de periode 1795-1815 poogde de landelijke overheid voor het eerst invloed te krijgen op de armenzorg en ondernam men meerdere pogingen om statistisch materiaal over de armoede en bedeling te verzamelen. De invloed van het gedachtegoed van de Franse Revolutie, waar armenzorg als staatszaak en niet meer dan christenplicht werd gezien, en de eenwording van Nederland met een sterker staatsgezag zijn daar onder meer debet aan. In september 1798 bijvoorbeeld moesten alle Nederlandse gemeenten op last van het Uitvoerend Bewind van de Bataafse Republiek inlichtingen verstrekken over hun armenzorg. Gevraagd werd naar de hoogte van de inkomsten en uitgaven van de armenzorginstellingen en het aantal mensen met een alimentatie. Kennelijk waren de antwoorden niet bevredigend, want drie maanden later liet de regering weten, dat 'veele der ingekomene berichten niet voldoen aan de Intentie van het Uitvoerend Bewind'.¹ Ook latere pogingen in de Bataafs-Franse tijd om op basis van plaatselijke gegevens een landelijke armenzorgstatistiek op te stellen leden schipbreuk. Zo maakte in 1807 de regering wederom bekend dat het niet mogelijk was uit de opgaven van de verschillende gemeentebesturen over de plaatselijke armenzorg 'eene generale staat te doen formeren (...) uit hoofde sommige niet in die orde waren ingerigt, als vereischt wordt'. Voor bijvoorbeeld Zeeland gold dat geen enkele gemeente de staten compleet had ingevuld. De meeste gemeenten hadden

zich beperkt tot de beantwoording van enkele vragen, en sommige, waaronder Goes, hadden helemaal niet gereageerd.² Het kan niet anders of de regering had in 1815 slechts de beschikking over uitermate fragmentarische gegevens.

Het aantal bedeelden in de noordelijke provincies schatte men in 1816, zonder de 22.000 in armenhuizen verpleegde behoeftigen, op een elfde deel van de bevolking. De voor de zuidelijke provincies opgegeven aantallen waren nog minder nauwkeurig. Niet alleen de onbetrouwbaarheid van de gegevens die de regering dwars zat, ook de enorme verscheidenheid in het bestuur en onderhoud der armen was haar een doorn in het oog. Zo werd in het zuiden geen onderscheid gemaakt tussen kerkelijke en burgerlijke armen, want zij vielen daar onder de verantwoordelijkheid van de burgerlijke gemeente. In het noorden daarentegen onderhielden de godsdienstige gezindten hun arme geloofsgenoten.

De regering moest over gegevens van de burgerlijke en kerkelijke armenzorginstellingen beschikken om aan het grondwettelijk voorschrift te kunnen voldoen en de bestaande armenzorg te verbeteren. Deze werden verkregen langs de weg van de ambtelijke hiërarchie. De regering vroeg de gouverneurs om toezending van de armenstaat van hun provincie. Zij verzochten op hun beurt de gemeentebesturen om een opgave van het aantal armbesturen in hun gemeente, hun inkomsten uit schenkingen, collecten en subsidies van gemeente en rijk.

Tijdens het bewind van koning Willem I verstrekten de meeste burgerlijke en kerkelijke instellingen de gevraagde inlichtingen. Het aantal onwilligen was gering. Rond 1825 deden slechts vijftig besturen van voornamelijk hervormde, katholieke en doopsgezinde instellingen geen opgave, in totaal nog geen twee procent van het totale aantal armbesturen.

Vanaf 1830 steeg dit percentage echter. Tot 1840 liep het geleidelijk op tot vier procent, om daarna in snel tempo te stijgen tot tien procent in 1848. Steeds meer kerkelijke armbesturen stelden zich recalcitrant op, met verwijzing naar hun financiële autonomie en het particuliere eigendom van hun fondsen. De kerken waren bang dat hun armenzorg werd onderworpen aan het burgerlijk gezag. Slechts indien ze overheidssubsidie kregen, voelden ze zich verplicht 'buitenstaanders' inzage te geven in hun administratie. De regering voelde er weinig voor sancties te treffen tegen onwillige instanties. Met overreding, zo werd de plaatselijke autoriteiten duidelijk gemaakt, was meer te bereiken dan met dwang.³

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

Formele grondslag en uitvoeringsbesluiten

De Grondwet van 1814 bepaalde in art. 228: 'Als eene zaak van hoog belang wordt ook het armbestuur en de opvoeding van arme kinderen aan de aanhoudende zorg der Regering bevolen. De Koning doet insgelijks van de inrigtingen dien aangaande, jaarlijks een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal geven.' Deze formulering werd vrijwel ongewijzigd overgenomen in de Grondwet van 1848.⁴ Op deze manier trachtte de rijksoverheid nog enige greep te krijgen op de decentraal georganiseerde armenzorg. De indeling in vier soorten instellingen van weldadigheid, namelijk openbare, kerkelijke, particuliere en gemengde, is vanuit hedendaags perspectief opmerkelijk. Wij zouden kerkelijke instellingen eerder zien als een bijzonder soort particuliere instellingen, en niet als een hoofdgroep naast particuliere en overheidsinstellingen. Dat was ten tijde van het ontstaan van de indeling, en nog ver daarna, niet zo. Armenzorg was voor velen een godsdienstige zaak, meer in het bijzonder een christenplicht. Zelfs de Armenwet van 1912 kende het eerste recht van bedeling aan de kerken toe, en pas daarna aan de burgerlijke armenzorg. Misschien vergt deze laatste term ook nog enige toelichting. Het gaat daarbij om lokale instellingen die mensen helpen die niet door de kerken worden geholpen. De bestuurders daarvan zijn op vele plaatsen geen ambtenaren en de armenzorginstellingen in beginsel ook geen afdelingen van het gemeentebestuur. Weliswaar heeft de lokale overheid doorgaans een vinger in de pap, maar het bestuur van een burgerlijk armbestuur kiest veelal door middel van coöptatie en de instellingen kunnen eigen rechtspersonen zijn. Wel is het zo dat de greep van de lokale overheid op het burgerlijk armbestuur in de loop van de tijd over het algemeen toenam, en soms zeer sterk.

In de Armenwet van 1854 werd de verplichting tot het verstrekken van gegevens als volgt uitgewerkt: 'De besturen van alle instellingen van weldadigheid doen jaarlijksch, binnen den daarvoor door den Minister van Binnenlandsche Zaken aangewezen termijn, en in den door deze voor te schrijven vorm, ten behoeve van het verslag bij art. 195 der Grondwet bedoeld, aan het gemeentebestuur opgave van het getal der door hen ondersteunden of verpleegden; van het beloop hunner uitgaven voor beheer en voor onderstand van allerlei aard, en van dat hunner inkomsten door collecten, inschrijvingen of andere vrijwillige bijdragen en subsidien. De besturen der burgerlijke en gemengde instellingen doen

daarenboven alle verdere opgaven, door de Regeering noodig geacht.⁵ Het insturen van gegevens was dus verplicht, en in art. 11 van de Armenwet wordt zelfs gedreigd met een boete van 25 tot 75 gulden indien de gegevens niet werden aangeleverd. Deze sancties zijn voor zover bekend echter nooit uitgevoerd, mogelijk om de weerstand van kerkelijke instellingen tegen het verslag niet nog meer te vergroten.

In de Armenwet van 1912 werd de informatieplicht geregeld in art. 13: 'de besturen zenden jaarlijks de gegevens aan de armenraad of anders aan het College van B&W'. De gegevens die zij moesten verstrekken waren nagenoeg hetzelfde als in 1854:

- het aantal bedeeden en verpleegden
- inkomsten uit bezittingen, legaten, subsidies of andere vrijwillige bijdragen
- uitgaven voor onderstand en
- uitgaven voor beheer 'en andere doeleinden'.

Verder diende verstrekt te worden 'alle opgaven, door Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken gevraagd'.⁶

De instellingen dienden hun gegevens aan te leveren in de vorm van tabellen aan het gemeentebestuur, dat deze doorstuurde naar de provinciale griffie. De griffie zond de voor de provincie verzamelde gegevens door naar de afdeling Armwezen van het ministerie van Binnenlandse Zaken. In 1879 werd deze afdeling opgeheven en haar taken overgebracht naar de afdeling Binnenlands Bestuur. De afdeling verwerkte de gegevens tot het jaarlijkse verslag. In 1902 werd, krachtens het derde lid van art. 2 van het Koninklijk Besluit van 9 januari 1899 (*Staatsblad* nr. 43) de bewerking, publicatie en, voor zover nodig, de verzameling van het materiaal voor het verslag, opgedragen aan het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Deze publiceerde voortaan het verslag onder de naam 'Statistiek van het Armwezen'. Het CBS nam ook het versturen van blanco tabellen naar de gemeentebesturen voor haar rekening.⁷ Wel bleef het ministerie verantwoordelijk voor het aanbrengen van wijzigingen in de tabellen. Het CBS kon via de Centrale Commissie voor de Statistiek wel wijzigingen voorstellen, maar die moesten altijd worden goedgekeurd door de minister van Binnenlandse Zaken. Als armenzorgbesturen protesten indienden tegen de vorm van de tabellen, ging dat ook nog altijd via het ministerie. Deze taken bleven tot 1910 bij de afdeling Binnenlands Bestuur. Deze afdeling werd in 1910 opgeheven en het verslag viel vanaf dat moment onder de afdeling Volksgezondheid en Armwezen. Deze afdeling werd in 1918 gesplitst in twee afdelingen. De afdeling Armwezen bleef bestaan tot 1947. Toen werd zij opgeheven en werden haar taken ondergebracht in de nieuwe afdeling Maatschappelijke zorg. In 1952 werd deze hele afde-

ling van Binnenlandse Zaken overgeheveld naar het nieuwe ministerie van Maatschappelijk Werk.

Nadat het CBS de publicatie van de statistische gegevens overnam, bleven de jaarverslagen van het armwezen bestaan. Tot 1964 werden zij gepubliceerd in de bijlagen van de Handelingen van de Tweede Kamer. Nu zij ontdaan waren van de statistische gegevens, bevatten de verslagen vooral nog kwalitatieve informatie.

3 VISUELE KENNISMAKING

Inhoud van de verslagen

De verslagen bestaan meestal uit een verhalend gedeelte, waarin wordt aangegeven hoe de armoede zich gedurende het verslagjaar heeft ontwikkeld, en uit een groot aantal tabellen. In het algemeen gesproken hebben deze betrekking op de mensen aan wie hulp werd verleend (zie afbeelding 1 voor een volledig verslag):

- het aantal gezinnen
- een onderverdeling daarvan in verschillende groepen (alleenstaand, met of zonder kinderen)
- het aantal mensen dat onderhouden werd in instellingen als bejaardentehuizen, werkhuizen en gasthuizen
- het aantal mensen dat medisch geholpen werd.

Ook dienden de besturen in te vullen hoeveel zij bedeeden, en of dat gebeurde in geld of in natura. Daarnaast werden zij geacht de kosten van dit alles in te vullen en inzicht te geven in hun vermogenspositie. De in te vullen tabellen werden steeds uitgebreider, wat met name bij de armbesturen die uitsluitend met vrijwilligers werkten, geregeld tot irritaties leidde.⁸ Toen het CBS de vervaardiging van het jaarverslag overnam kregen de tabellen een heel andere indeling. Ook dit leidde weer tot veel protesten uit het veld; veel besturen zagen het nut van het jaarverslag niet in en vonden dat het invullen van de tabellen een onevenredig groot deel van hun tijd opslokte. Toch bleven de tabellen tot de invoering van de Algemene Bijstandswet bestaan.

In 1814 bestond het verslag nog geheel uit tekst, al worden in de tekst wel aantallen genoemd. In het jaarverslag van 1817 komt al meer kwantitatief materiaal voor, waaronder het aantal gestichten waarin armen zijn opgenomen, het bedrag aan inkomsten dat de instellingen hadden en 'de staat van het getal der armen, die door de administratie van liefdadigheid worden bedeed'. Vanaf 1818 wordt een splitsing doorgevoerd tussen thuiszittende armen en armen in gestichten. Er wordt vanaf dat jaar ook een overzicht opgenomen over armenscholen, bedelaarswerkhuisen, het aantal werkplaatsen voor armen en het aantal Godshuizen.⁹ Vanaf 1819 werd niet alleen landelijke informatie gegeven, maar werden de tabellen ook uitgesplitst naar provincie. Vanaf dit jaarverslag worden zeven tabellen opgenomen:

- godshuizen per provincie¹⁰
- gestichten voor vondelingen en verlaten kinderen

- instellingen huiszittende armen
- armenscholen
- banken van lening
- werkplaatsen van liefdadigheid en
- bedelaarswerkhuizen.

Vanaf 1820 werd ook de structuur van het verslag anders; men maakte vanaf toen onderscheid tussen instellingen tot het verlenen van onderstand (bijvoorbeeld instellingen voor thuiszittende armen, winterbedeling, godshuizen etc.) en instellingen die proberen het aantal armen te verminderen (bijvoorbeeld scholen, werkplaatsen etc.). Vanaf 1822 kwam daar nog informatie bij over koloniën van de Maatschappij van Weldadigheid, gestichten voor doofstommen en spaarbanken. In 1823 werd een tabel toegevoegd van instellingen die alleen in de winter hulp verstrekten en in 1824 een tabel over genootschappen van vrouwen voor vrouwen. De tabellen werden ook steeds verder uitgesplitst en worden steeds nauwkeuriger. Men kijkt bijvoorbeeld ook waaruit de hulp precies bestaat die de bedeeden ontvingen. In 1827 werden tabellen over zieken- en begrafenisbussen en over weduwen- en wezenfondsen toegevoegd. De indeling van het verslag was tot en met 1848 als volgt:

1. Instellingen tot het verlenen van onderstand
  - a. administraties voor huiszittende armen
  - b. genootschappen voor schamele armen
  - c. commissien of vereenigingen tot uitdeling van levensmiddelen en brandstoffen gedurende den winter
  - d. genootschappen tot ondersteuning van kraamvrouwen
  - e. de godshuizen
  - f. de gast- of ziekenhuizen

2. Instelling om het getal der armen te verminderen
  - a. scholen
  - b. werkscholen
  - c. gestichten voor doofstommen
  - d. gesticht voor blinden
  - e. werkplaatsen voor liefdadigheid
  - f. Kolonien der Maatschappij van Weldadigheid

3. Instellingen tot voorkoming van armoede
  - a. banken van lening
  - b. zieken- en begrafenisbussen
  - c. spaarbanken.

Deze opsomming maakt eens te meer duidelijk welk enorm werkterrein de jaarverslagen omvatten, namelijk onderstand in allerlei soort instellingen, onderstand aan mensen die buiten instellingen verbleven, en ook maatregelen van voorzorg zoals banken van lening en armenscholen. Naar aanleiding van de steeds opnieuw gevoerde discussies over het jaarverslag, zag het verslag er vanaf 1849 anders uit. De tabellen 1 en 2 werden toen samengevoegd tot 'streckende ten behoeve of tot het verzorgen der armen, ook door werk en onderwijs' en de derde soort werd daarmee de tweede, 'ten voorkoming van armoede'. Verder is een nieuwe tabel toegevoegd, waarin onderscheid wordt gemaakt bij de thuiszittende armen tussen kerkelijke en niet-kerkelijke armen, en heeft men bij de kerken ook de verdeling over de verschillende gezindten aangegeven. Ook is er in deze tabel onderscheid gemaakt tussen gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde instellingen. Een aantal tabellen, die men bij nader inzien toch niet onder armenzorg meer wilde scharen, werden geschrapt, waaronder die betreffende weduwen- en wezenfondsen en de zedelijke verbetering van gevangenen.

De nieuwe Armenwet van 1854 bracht veel veranderingen. Den Haag bleef proberen om meer informatie te verzamelen over de lokale armenzorginstellingen. De wet schreef gemeentebesturen voor een lijst bij te houden van alle instellingen die armenverzorging in of buiten gestichten ten doel hadden. Deze lijst diende tot grondslag voor de Statistiek van het Armwezen. Er waren acht rubrieken: onderstand aan schamele armen, onderstand aan huiszittende armen, winteruitdeling van levensmiddelen en brandstoffen, onderstand aan behoeftige kraamvrouwen, godshuizen, ziekenhuizen, werkverschaffing in werkplaatsen en werkverschaffing op andere wijze. In de wet en ook in de verslagen zijn de instellingen verdeeld over de groepen A (burgerlijke instellingen), B (kerkelijke), C (particuliere) en D (gemengde).¹¹ De begeleidende tekst werd veel langer en men besteedde nu ook veel aandacht aan zaken die op de armoede van invloed waren, bijvoorbeeld hoge prijzen, strenge winters, mislukte oogsten enz.

In 1865 werd een afzonderlijke tabel toegevoegd voor geneeskundige gestichten voor krankzinnigen, die vroeger onder de gast- en ziekenhuizen vielen. Overigens betreft dat niet de bewaarplaatsen voor krankzinnigen, waar alleen mensen werden verpleegd voor wie de familie betaald had. Tabellen over scholen werden vanaf dit jaar niet meer opgenomen. Vanaf het verslagjaar 1867 werden de tabellen die inzicht geven in het aantal ondersteunden, verdeeld in 'hoofden van gezinnen' en 'alleenlopende personen' (alleenstaanden). Er werd nu ook uitgesplitst naar personen die in het geheel geen eigen inkomen hadden en personen met deels nog een eigen inkomen. Een verdere aanpassing betrof de uitsplitsing naar de grootte van de gemeente. Deze verving de indeling per provincie, die tot

nu toe werd gebruikt. Nadat het CBS de statistische bewerking had overgenomen van Binnenlandse Zaken werd het kwalitatieve verslag dat bij de Handelingen werd gevoegd, ingrijpend gewijzigd. Voortaan bestond dit verslag uit vier delen:

- uitleg over de werking van verscheidene onderdelen der wet
- wijzigingen over het afgelopen jaar in de lijsten van de instellingen van weldadigheid, per provincie en per plaats, en gehouden en gestuite collectes, per provincie en per plaats
- bedrag der sommen voor subsidies uit de gemeentefondsen aan instellingen van weldadigheid, per provincie
- Koninklijke Besluiten ten aanzien van de Armenwet in het afgelopen jaar.

In het eerste deel werd uitgelegd hoe de wet werkte. Ook wordt in dit deel per provincie aangegeven hoe de verschillende artikelen van de wet werden nageleefd en hoe men de staat van het armwezen in het afgelopen jaar had ervaren. Het tweede deel is erg interessant voor onderzoekers die geïnteresseerd zijn in de armenzorg op lokaal niveau. Hier wordt per plaats aangegeven welke instellingen van weldadigheid er in het afgelopen jaar bijgekomen zijn en welke er zijn opgeheven. Het derde deel geeft per plaats een overzicht van de collectes die zijn aangevraagd en de collectes die zijn goedgekeurd, maar het geeft alleen aantallen en geen specifiekere informatie. Het vierde deel ten slotte, bevat een overzicht van de bedragen die per provincie aan de instellingen van weldadigheid zijn uitgegeven. Deze indeling bleef door de jaren heen in grote lijnen gehandhaafd.

Het CBS bleef voor de indeling van de armenzorgstatistiek in grote lijnen de indeling van Binnenlandse Zaken aanhouden. Zij bleef beperkt tot drie hoofdgroepen: bedeling, verpleging en werkverschaffing.¹² Tussen 1922 en 1924 werd de armenzorgstatistiek door het CBS opnieuw gereorganiseerd.

De ontwikkeling van nieuwe vormen van onderstand, die meer en meer de kant opgingen van immateriële hulpverlening en maatschappelijk werk, noodzaakte hiertoe. Na de reorganisatie werden 22 verschillende vormen van hulpverlening onderscheiden. Daarnaast bleef het onderscheid in burgerlijke, kerkelijke, particuliere en gemengde instellingen (A, B, C en D) gehandhaafd. In 1926 is de indeling van de Armenzorgstatistiek als volgt:

- aantal instellingen per provincie
- aantal instellingen per groep (keuze uit 22 groepen)
- aantal instellingen per soort instelling (A, B, C en D)
- meervoudige ondersteuning per plaats.

Vervolgens volgen er een aantal tabellen die de landelijke gegevens weer-
geven:

- soort onderstand dat gegeven werd en de kosten daarvan
- leeftijd van de ondersteunden
- geloofsrichting van de ondersteunden
- aanleiding tot ondersteuning
- aantal doortrekkenden en daklozen die gesteund werden en de kosten daarvan
- aantal oude lieden, gebrekkigen, voogdijkinderen en andere kinderen die gesteund werden en de kosten daarvan
- ziekenverpleging in ziekenhuizen en de kosten daarvan.

Hierna volgt een uitsplitsing naar de verschillende provincies, volgens dezelfde indeling. Na de Tweede Wereldoorlog werd de statistiek aangepast om de meer gespecialiseerde vormen van armenzorg een betere plek te kunnen geven. Hier zag men een paradoxale ontwikkeling: aan de ene kant nam het werkerterrein van de armenzorg af naarmate sociale voorzieningen en verzekeringen in dekkingsgebied toenamen, aan de andere kant bloeiden er juist nieuwe loten aan de armenzorg, zoals het maatschappelijk werk.¹³ De statistiek was nu gericht op alle sociale zorg. In de naoorlogse jaren bleef men veelvuldig kleinere wijzigingen uitvoeren. Zo is 'gezinsverzorging' in de periode 1946-1955 een aparte rubriek. In 1955 verdwijnt deze, maar vanaf 1958 wordt ze toch weer opgenomen. Een aantal rubrieken op het gebied van volksgezondheid verdween na 1946. Deze werden vanaf nu opgenomen in een aparte statistiek voor de volksgezondheid. Zo zag de Statistiek der Sociale Zorg van 1962 er als volgt uit:

Afdeling A. Sociaal overzicht

Hoofdstuk 1. Algemene Sociale Zorg

- geldelijke bijstand en ondersteuning in natura door instellingen van algemene aard
- verstrekking van kleding en/of levensmiddelen en brandstoffen
- verschaffing van vrije woning
- sociaal volkskrediet

Hoofdstuk 2. Bijzondere Sociale Zorg

- zorg voor jeugdigen
- zorg voor vrouwen
- zorg voor bejaarden
- zorg voor militairen, oud-militairen, zeelieden en kunstenaars
- zorg voor oorlogsslachtoffers

- zorg voor lichamelijk gebrekkigen
- zorg voor blinden
- zorg voor doven en doofstommen
- zorg voor maatschappelijk onvolwaardigen (zwerwers, drankzuchtigen)
- reclassering
- drankbestrijding
- hulp in de huishouding
- zorg voor zieken
- zorg voor geestes- en zenuwzieken

Afdeling B. Financieel overzicht
Volgens dezelfde hierboven genoemde categorieën.

XXXI. *Verslag van den staat van het armwezen over 1819.*

(Verslag.)

XXXI. *Verslag van den staat van het armwezen over 1819. (1)***1. MISSIVE VAN DEN MINISTER VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN EN WATERSTAAT, ingekomen den 12den Junij 1820. (2)**

's Gravenhage, 7 Junij 1820.

Ik heb de eer U Hoog Edel Gestreng hierbij te doen toekomen het rapport betreffende de gestichten van liefdadigheid, door mij aan de heeren Staten-Generaal uitgebragt overeenkomstig art. 228 der Grondwet.

De Minister van Binnenlandsche Zaken en Waterstaat,
(get.) DE CONINCK.

*Aan den heer President van de
Tweede Kamer der Staten-Generaal.*

2. VERSLAG wegens de gestichten van liefdadigheid over 1819.

EDEL MOGENDE HEEREN!

Overeenkomstig art. 228 der Grondwet, heb ik de eer U Edel Mogenden een rapport te doen over de Gestichten van Liefdadigheid.

De hier nevensgaande tabellen bevatten eene beknopte statistiek dier Gestichten. Ik zal die begeleidt doen gaan van eenige aanmerkingen omtrent de algemeene slotsommen, welke zij opleveren, en de bijzondere berigten doen volgen, die met derzelver onderwerp in verband staan.

Godshuizen.

Het getal der Godshuizen, onbegrepen de Gestichten voor de Vondelingen, is 710, volgens de opgaven aan het Gouvernement ingezonden, en welke gediend hebben tot bouwstoffen voor de tabel n°. 1. Men houdt zich bij voortdoring bezig met nog nadere opgaven in te winnen.

De subsidien, die de Staat verleent, zijn toegestaan aan Gestichten gelegen in gemeenten, die, voor het oogenblik, buiten de mogelijkheid waren hen ter hulp te komen. Die subsidien zullen ophouden, zoodra de financiële staat der gemeenten genoegzaam verbeterd zal wezen.

Onder de lasten en kosten van administratie zijn begrepen de subsidien, die eenige Godshuizen aan andere, mindere instellingen, verleenen, als de scholen en werkplaatsen van liefdadigheid.

De bevolking der Godshuizen is zamengesteld uit zieken, oude lieden, weezen van beide kunne, en uit personen met krankzinnigheid behebt.

Er zijn Godshuizen in al de provincien; bijna in al de steden; weinige op het platte land, maar aldaar doet de behoefte aan dezelve zich veel minder gevoelen.

Men houdt zich overal onledig met nuttige verbeteringen, onder welke de vermeerdering van het getal van vertrekken, ten einde de kunne en de onderscheiden soorten van ziekten af te zonderen, als belangrijk kan worden beschouwd. In eenige Gestichten is het getal der bedden verdubbeld, om elken zieke eene afzonderlijke legplaats te kunnen geven.

Verscheiden Godshuizen zijn ook in ruimere, beter ingerigt en beter gelegen gebouwen, overgebragt.

Kleine Godshuizen, eene en dezelfde bestemming hebbende, die

hier en daar verspreid waren, en over welke men moeijelijk het noodig toezigt uitloefende, zijn vereenigd geworden.

Er zijn berigten ingewonnen omtrent den staat der Godshuizen bijzonder voor de krankzinnigen bestemd. Eenige beantwoorden aan derzelver bestemming; zij zullen in stand worden gehouden.

Die welke verbeteringen vereischen, en vatbaar daarvoor bevonden zullen worden, zullen insgelijks blijven bestaan. De overige zullen opgeheven, en allengskens eenige nieuwe Gestichten opgericht worden in de gemeenten, die, door gebouwen en andere gunstige omstandigheden, zich daartoe aan de zorg van het Gouvernement zullen voordoen.

Eenige Godshuizen, die eene bestemming hadden verkregen, strijdig met den wil van derzelver stichteren, zijn aan het oorspronkelijk oogmerk hunner instelling terug gegeven. Onder het getal dezer Gestichten bevindt zich dat, ten jare 1776, door de Keizerin Maria Theresia, te Meessen (West-Vlaanderen) opgericht, om tot eene schuilplaats voor de kinderen, en tot een toeverlaat voor de weduwen van krijgslieden te dienen.

De voormalige superiorinnen van de Bagijnhoven in de Zuidelijke Provincien hadden verzocht dat hare congregatie zouden worden hersteld in het bezit van de goederen en inkomsten dezer instellingen. Het Gouvernement heeft dit verzoek, volgens de bestaande wetten, niet kunnen willigen; maar aan de Provinciale Staten de zorg opgedragen te waken dat de administratie der Godshuizen in het onderhoud der oude bagijnen voorzien, alvorens de inkomsten der Bagijnhoven te doen dienen tot andere meer algemeene uitgaven van liefdadigheid.

De zusters-hospitalinnen blijven voortgaan derzelver godvruchtige pligten wel te vervullen. Verscheiden dier congregaties hebben van het Gouvernement nieuwe statuten en aanmoedigingen bekomen.

De Koning ontwaart, met tevredenheid, den volhardenden en belangloozen ijver van de administrateurs der Godshuizen.

Vondelingen en verlaten kinderen.

De tabel n°. 2 biedt den staat aan der Gestichten tot het opnemen der Vondelingen en verlaten kinderen bestemd. Het

(1) Het verslag werd gedrukt in 8°. voor de leden. Het werd ook opgenomen in de *Nederlandsche Staats-Courant* n°. 154, 156; *Journal Général des Pays-Bas* n°. 647-648.

XXXI. *Verslag van den staat van het armwezen over 1819.*

(Verslag.)

getal dier Gestichten is hetzelfde gebleven, en dat der kinderen is weinig vermeerderd.

De reclames van de administratie der Godshuizen, en de klagen der gemeenten, hebben opgehouden. Het beheer der Gestichten is op verscheiden plaatsen verbeterd, en de zwaarigheden die men in het uitbesteden der kinderen ondervond, zijn verminderd. Deze uitkomsten zijn toe te schrijven aan de maatregelen die, in het vorig jaar, met gemeen overleg van U Edel Mogenden, zijn daargesteld.

Andere verbeteringen en bezuinigingen schijnen evenwel nog wenschelijk te wezen; dan, men zal die moeten wachten van de beginselen welke door de wetgeving zullen worden aangenomen, en van de reglementen welke die beginselen ontwikkelen, en derzelver toepassing bepalen zullen.

In de onzekerheid waarin het Gouvernement zich bevond, ten opzichte der in te voeren wijze van onderhoud voor de Vondelingen en verlaten kinderen, heeft hetzelve, omtrent dit gedeelte der publieke administratie, geene andere, dan halve en onvoldoende maatregelen kunnen nemen.

In de Zuidelijke Provinciën wordt de administratie der Vondelingen en verlaten kinderen nog door de Fransche wetgeving geregeld. In de overige provinciën is dezelve aan reglementen of aan plaatselijke gebruiken onderworpen gebleven. Die reglementen en die gebruiken verzekeren het lot der kinderen niet genoegzaam, en de vigerende wettelijke bepalingen schijnen niet van zoodanigen aard, om algemeen gemaakt te kunnen worden.

Het Gouvernement heeft, zoo als ik gelegenheid heb gehad U Edel Mogenden te zeggen, gevoeld dat de keus van algemeen aan te nemen beginselen, ter invoering van eene eenvormige wetgeving ter materie, moeilijk viel te doen; en dat het overbrengen der onderscheiden belangen, te weten, het belang der kinderen, hetwelk dat der menschheid is, het belang der gemeenten, en dat van den Staat, een vraagstuk oplevert waarvan de oplossing niet gemakkelijk is.

Het Gouvernement heeft zich langen tijd met dit onderwerp bezig gehouden. De uitkomst van zijne overwegingen zal, met vertrouwen, aan U Edel Mogenden worden medegedeeld.

Huiszittende-armen.

In de tabel n°. 3, die de administratie betreft, belast met het verlenen van onderstand aan de Huiszittende-armen, is het getal der administratie opgegeven 4294 te wezen.

Hetgeen ik gezegd heb van de subsidien, die de Staat aan eenige Godshuizen verleent, moet ook gezegd worden van de subsidien van denzelfden aard, die eenige administratieën bekomen hebben, welke belast zijn met het verlenen van onderstand aan de Huiszittende-armen.

Er zijn dusdanige administratieën in al de gemeenten, eenige dorpen uitgezonderd. In deze laatste, weinig bevolkte, gemeenten, en waar geene dotatiën aanwezig zijn, wenden de armen zich onmiddellijk tot de ingezetenen; en ik kan U Edel Mogenden de verzekering geven, dat men zich overal beijvert om in derzelver nood te voorzien, met eene mildadigheid die lof verdient.

De tot onderstand gebezigde sommen schijnen gering, wanneer men die vergelijkt met het getal van ondersteunden; dan er is op te merken dat deze laatste niet allen in dezelfde evenredigheid daarin deelen; dat een groot aantal onder dezelve niet, dan bij tusschenpozing, worden ondersteund.

Volgens de tabel n°. 3, zoude het getal der bedeelden in verhouding tot de bevolking gebleven zijn als 1 tot 9, voor het geheele Rijk. Die verhouding verschilt aanmerkelijk. In de eene provincie maakt het getal der bedeelden het 45ste van de bevolking uit, in de andere staat hetzelfde gelijk met het 5de gedeelte.

Ik mag U Edel Mogenden niet onkundig laten, dat, sedert het opmaken van de staten waarvan ik verlangd heb dezelve eene nauwkeurige opgave mede te deelen, een groot getal van personen opgehouden heeft onderstand te behoeven. Volgens kortelings ingekomen berichten, bestaat er zoodanig arrondissement, waar het getal der Huiszittende-armen met 700 verminderd is geworden.

In de gemeenten, waar, uit kracht van 's Konings besluit van den 27sten Februarij 1818, aan de administratie der Huiszittende-armen, subcommissiën zijn toegevoegd, zijn deze laatste van een zeer groot nut geweest. Zij hebben krachtadiglijk bijgedragen tot de betere kennis van den staat der armen, en het Gouvernement hoopt dat die instelling, in al de gemeenten, dezelfde uitkomst zal opleveren.

De administratie der Huiszittende-armen blijven lof verdienen. Zij gaan met overleg in de uitdeelingen van den onderstand te werk, en erkennen, van dag tot dag, meer dat dezelve geene

pensioenen tot onderhoud worden mogen; dat die niet gedaan moeten worden dan daàr, waar werkelijk behoefte is; dat het inzonderheid van belang is te vermijden dat dezelve niet de prijs van den overlast en eene aanmoediging voor de luiheid worden.

De administratieën rigten, over het algemeen, derzelver pogingen naar een zeer heilzaam doel, dat om werk te verschaffen aan de tot den arbeid bekwame behoeftigen, die daaraan gebrek hebben; om de zucht tot den arbeid in te bezemen aan degenen die, door neiging of gewoonte, aan den lediggang zijn overgegeven.

Ik heb ter kennis van U Edel Mogenden gebracht dat men, in een klein getal van gemeenten, zwaarigheden ontmoet had om de administratie der Huiszittende-armen voltallig te houden. Ik heb de voldoening dezelve thans te berichten, dat de zwaarigheden zich zeldzamer voordoen, en dat het Gouvernement hopen kan niet in de grievende noodzakelijkheid te zullen komen van tot drangmiddelen toevlugt te nemen om, in eenige plaatsen, eenen pligt van menschelijkheid te doen nakomen, die overal elders met zooveel ijver wordt vervuld.

Aan het besluit van den Koning, ingevolge hetwelk de administratie der Huiszittende-armen voor de behoefte Israëlieten, subsidien moeten erlangen, even als al de andere administratieën van denzelfden aard, wordt allengsken executie gegeven. Binnen eenige gemeenten heeft deze vaderlijke bepaling, welke door rechtvaardige klagen van de zijde der Israëlieten noodzakelijk was gemaakt, eenige hinderpalen ontmoet; maar dezen zullen eerlang uit den weg worden geruimd door de Provinciale Staten, welke zich rekenschap zullen doen geven van de omstandigheden, die dezelve hebben doen ontstaan.

De onderstand dien het Gouvernement verleent aan de slagtoffers van brand en andere onvoorziene rampen, door middel van een gedeelte van het fonds voor *kwade posten* van de directe belastingen, jaarlijks uitgedeeld wordende aan degenen die, zonder dezen onderstand, het getal der armen zouden kunnen vermeerderen, is van eenen heilzamen invloed.

Buiten en behalve dezen onderstand, verleent het Gouvernement er nog eenen, uit de schatkist, aan de personen, die, door andere, even eens boven de menschelijke voorziening verheven ongelukken, kortstondig tot behoefte worden gebracht, wanneer die personen recht verkregen hebben op de erkentenis der natie of op de weldadigheid van het Hoofd des Staats. Deze onderstand die, bij wijze van gratificatie, wordt verleend, heeft, in het laatste jaar, f 8000 bedragen.

Talrijke milde giften door den Koning, uit zelfs bijzondere fondsen gedaan, voor objecten welke uit hunnen aard tot de bemoeijensissen van mijn Departement betrekking hadden, hebben nieuwe bewijzen van Hoogstdeelsz weldadigheid opgeleverd. Deze heeft zich voornamelijk doen zien gedurende de rampen, welke, in den afgelopen winter, eene groote uitgestrektheid lands hebben getroffen, en die zich aan een groot aantal van huisgezinnen hebben doen gevoelen.

Dit schoon voorbeeld is door de natie nagevolgd. Eene som van f 500,000 is ingezameld geworden, om tot ondersteuning te verstrekken van de slagtoffers der overstromingen; er is eene commissie benoemd ten einde het gebruik der ingezamelde gelden te regelen. In de eerste behoeften der noodlijdenden is voorzien; de min geoorde bewoner is in staat gesteld geworden zijne nijverheid te hervatten; en, dank zij der weldadigheid van den Koning en den liefdadigen geest zijner onderdanen, eene geduchte ramp vond twee vruchtbare bronnen van vertroosting en leniging.

Armen-scholen.

De scholen, uitsluitend voor de armen bestemd, die het onderwerp der tabel n°. 4 uitmaken, zijn 197 in getal, onbegrepen die, welke sedert kort georganiseerd zijn te Brussel, in het bedelaars-werkhuis te Tercaeren (Zuid-Brabant), en te Doornik (Henegouwen).

Deze nuttige instellingen worden merkbaar verbeterd, en derzelver getal zal, van tijd tot tijd, toenemen door de zorg der plaatselijke besturen, die overtuigd zijn dat dezelve tot de vermindering van het getal der armen kunnen bijdragen.

In verscheiden gemeenten, waar het aan geschikte lokalen ontbrak om Armen-scholen op te rigten, zijn die door de administratie van liefdadigheid aangekocht. Andere zijn door de gemeenten geldeloos afgestaan.

In de provinciën Zuid-Brabant, Limburg en Luik, alwaar weinig instellingen van dezen aard bestaan, gaan de plaatselijke autoriteiten, met zorg en volharding, tot oprigting van dezelve over.

Het Gouvernement moedigt de prijzenswaardige pogingen aan der administratie van liefdadigheid, door deze behulpzaam te wezen

in de voorziening der kosten van eerste inrigting, en somtijds in de jaarlijksche uitgaven der scholen; maar de subsidien, die tot deze laatste uitgaven moeten dienen, en die de jaarlijksche lasten van den Staat vermeederen, zullen ophouden zoodra die te ontberen zullen zijn.

Banken van leening.

De tabel n°. 5 behelst den staat der Banken van leening. Het Groot-Hertogdom Luxemburg is nog verstoken van een gesticht van dien aard. Er zal een zoodanig worden opgericht, zoodra men de noodige fondsen tot deszelfs dotatie bij een gebragt zal hebben.

In de gemelde tabel zijn niet begrepen de Banken van leening waarvan de oprigting in 1818 en 1819 is toegestaan, de berigten deswege ingekomen onvoldoende bevonden zijnde.

In mijn vorig rapport heb ik plaatsen opgegeven waar de Banken van leening, in 1818 bepaald, opgericht moeten worden. Die, welke in 1819 zijn toegestaan, waren verzocht voor Delfshaven, Alphen (Zuid-Holland), en voor het Heerenveen (Vriesland).

Werkplaatsen van liefdadigheid.

Onderscheiden omstandigheden, waarover ik het noodeloos acht U Edel Mogenden te onderhouden, hebben belet dat in de provincien Luik, Limburg, Luxemburg, Utrecht, Zuid-Brabant, Overijssel, Namen en Drenthe, werkplaatsen van liefdadigheid werden opgericht, of verhinderd dat die, welke aldaar opgericht waren, in stand bleven.

Daar, waar de noodzakelijkheid zich er toe mocht doen gevoelen, zullen nieuwe werkplaatsen van liefdadigheid worden opgericht, door de administratie met den onderstand aan de Huiszittende-armen belast, met gemeenschappelijk overleg van de plaatselijke besturen. Dit middel om aan de behoeftigen, die kortstondig gebrek aan werk hebben, eenen arbeid te verschaffen tot welken zij geschikt zijn, zal niet verzuimd worden; en men zal er op bedacht zijn, dat het nergens een onafgebroken of te drukkende last worde.

De werkplaatsen van liefdadigheid schijnen niet alle even zeer te beantwoorden aan het doel, dat men zich, bij derzelver oprigting, had voorgesteld. Daar zijn er, waarvan het beoogde verbetering vatbaar is. Het Gouvernement wacht deze, met vertrouwen, van het oordeel en den ijver der plaatselijke besturen.

De werkplaats te Gent blijft van veel nuts zijn, en derzelver beoogde verbetering te wenschen over te laten.

Een gesticht dat, bij gebreke van genoegzaam zekere berigten, niet begrepen is geworden in de tabel n°. 6, is, in 1818, aan de stad Amersfoort (Utrecht), toegestaan. In 1819 is er geene werkplaats van liefdadigheid gedeceeteerd.

Bedelaars-werkhuizen.

De tabel n°. 7 is betrekkelijk tot de Bedelaars-werkhuizen. Dat van de provincie Limburg, in 1819 eerst opengesteld, en ontrent hetwelk men nadere berigten inwacht, is in die tabel niet begrepen geworden.

Die welke voor Huissen (Gelderland), en voor Veere (Zeeland), zijn gedeceeteerd, zijn nog niet opengesteld. Alles doet evenwel gelooven dat zulks, in den loop van het jaar, zal kunnen plaats hebben.

In de provincie West-Vlaanderen, zijn drie Bedelaars-werkhuizen waarvan de bevolking niet zeer aanzienlijk is. Er is aan het Gouvernement voorgesteld om twee van dezelve op te heffen, en al de bedelaars der provincie naar dat te Brugge over te brengen, hetwelk alleen in stand zoude blijven. Die verandering schijnt voordeelen aan te bieden; dezelve maakt nog het punt eener beraadslaging uit.

Ik heb, in een vorig rapport, doen opmerken dat er nieuwe verordeningen noodig schenen voor de administratie der Bedelaars-werkhuizen, en inzonderheid voor de wijze om in de uitgaven van die huizen te voorzien.

In der daad, er werd in die uitgaven voorzien door eene som van f 100,000, op de schatkist toegekend, en door eene heffing op de inkomsten der gemeenten. Deze heffing had de bevolking, ongetoet op het getal der bedelaren, ten grondslag. Zekere gemeenten hadden, in de Bedelaars-werkhuizen, een groot aantal van personen; andere weinig; eenige in het geheel geen. De wijze waarop in de uitgaven der gestichten werd voorzien, moest diensvolgens klagten doen rijzen.

De Koning heeft beslist dat de bedelaars, in de Bedelaars-

werkhuizen, zouden worden onderhouden door de gemeenten, waar zij derzelver domicilie van onderstand hebben; dat jaarlijks de prijs der daggelden zoude worden bepaald door het Departement van Binnenlandsche Zaken, voor elk gesticht; en dat de som op de Staatsbegroting toegekend, voortaan alleen gebezigd zoude worden tot subsidien aan de gemeenten te verleenen, voor welke de last van hare bedelaars te onderhouden toevalliglijk te bezwaard zoude zijn.

Deze, meer regtvaardige maatregel, is daarenboven geschikt voorgekomen tot handhaving en vermeedering van den geest van bezuiniging, die in de Bedelaars-werkhuizen heerschen moet; door het belang dat de gemeenten er bij zullen hebben dat die geest daarbij behouden en verbreid worde.

U Edel Mogenden zullen ontwaren, dat de prijs der daggelden van onderhoud en voeding in die gestichten verschilt in de verhouding van 21 tot 38 cents. Het is niet te ontveinen, dat die uitgaaf in eenige te hoog is, en dat, in het algemeen, de kosten van administratie in verscheidene voor verminderingen vatbaar schijnen. Verbeteringen, te dien opzichte, alsmede in het inwendig beheer, schijnen wenschelijk.

Eene herziening van de reglementen, die voor de Bedelaars-werkhuizen, onder het vorig bestuur, zijn vastgesteld, en van welke eenige verordeningen niet meer overeenstemmen met onze instellingen of in onbruik geraakt zijn, zal noodzakelijk wezen.

Vermeerdering der inkomsten.

De jaarlijksche inkomsten, van allerlei aard, der Gestichten van liefdadigheid, beloopen meer dan f 10,000,000.

Deze inkomsten zijn voorzeker aanzienlijk; evenwel zouden die ontoereikend worden bijaldien dezelve niet vermeederden. De bevolking van het Rijk groeit ieder jaar met ongeveer 50,000 zielen aan, en de behoeftige klasse leed een aanzienlijk deel in dien aanwas.

Donatien en legaten, welker bron, de weldadigheid der inwoners, onuitputbaar schijnt, vermeederen, jaar op jaar, en aanmerkelijk, het erdeel van de arme.

Ontdekkingen van verduisterde domeinen, alienatien en aflossingen, die door meer voordeelige beleggingen der kapitalen worden gevolgd, komen bij die eerste oorzaak der vermeedering van de inkomsten.

Er zijn, in den loop van 1819, door de Gedeputeerde Staten der onderscheiden provincien bij de 300 autorisatie verleend tot alienatien, en tot het op nieuw beleggen van kapitalen.

De inkomsten spruitende uit de donatien en legaten, waarvan de aanvaarding door den Koning in 1819 is geautoriseerd, zijn ongeveer f 70,000; en die, uit de geautoriseerde of verduisterde domein-goederen voor welke in bezittingen, gedurende hetzelfde jaar, zijn toegestaan, f 40,000.

Bijzondere instellingen.

Er blijft mij over te spreken van de bijzondere instellingen. Alle houden zich in stand, breiden derzelver takken uit, en vermenigvuldigen alzoo hare weldaden. Derzelver opgang is toe te schrijven aan de menschlievendheid van derzelver achtgwaardige stichteren, en aan den steun dien zij gestadiglijk vinden in den Koning, en in Zijn Doorluchtig Geslacht.

De eerste uitkomsten van het vaderlandlievend genootschap hetwelk door den Prins Frederik der Nederlanden wordt beschermd en bestierd, aan zijne verwachtingen beantwoordende, deden eenen, elken dag toenemenden, bloei voorspellen.

De Maatschappij van Weldadigheid rekest thans meer dan 20,000 leden, en reeds is eene groote uitgestrektheid gronds bebouwd. Meer dan 200 nieuwe huizingen zijn gerezen op velden die onvruchtbaar en woest waren. Het meerder getal dier huizingen is bewoond door armen, die in de kolonie en werk en middelen van bestaan vinden.

De Maatschappij heeft twee geldleeningen gedaan, de eene van f 80,000, en de andere van f 100,000. Zij heeft het genoen gehad die binnen zeer korten tijd voltalig te zien, en zulks zal ongetwijfeld hetzelfde zijn met eene derde, welke dezelve voornemens is te doen.

Het getal der kolonisten welke zich, op het einde der maand Junij, in de stichting zullen bevinden, brengt men op meer dan 1,400.

De overeenkomsten, welke de Maatschappij met de administratie van liefdadigheid aangaat, zijn deze voordeelig; de nakoming van dezelve is aan de Maatschappij door de gemeentebesturen gewaarborgd; zij worden aan de goedkeuring der Provinciale Staten, en aan die van den Koning, onderworpen.

XXXI. Verslag van den staat van het armwezen over 1819.

(Verslag.)

De Maatschappij die ten zinspreuk heeft *Tot Nut van het Algemeen*, vangt aan haren heilzamen invloed over de Zuidelijke Provinciën uit te breiden.

Twee afdelingen dier Maatschappij zijn in de provinciën Antwerpen en West-Vlaanderen opgericht; dit voorbeeld zal niet zonder navolgers blijven.

Er zijn nieuwe spaarbanken opgericht. Thans worden er 48 geteld in de provinciën Holland, Gelderland, Zeeland, Utrecht, Vriesland, Overijssel en Groningen. Het is U Edel Mogenden bekend, dat het Gouvernement voornemens is die wijze en voorzienende instelling voort te planten. De krachtdadige medewerking der Maatschappij *Tot Nut van het Algemeen* geeft het Gouvernement de hoop allengakens zijne bedoeningen te dien opzichte, in al de provinciën, zich te zien verwezenlijken.

Het Genootschap der *Charité Maternelle* te Verviers, heeft vlejende aanmoedigingen ontvangen. Mevrouw de Prinses van Oranje heeft den titel van Beschermster van dat genootschap aanvaard, en, bij dit blij van Hare tevredenheid, eene aanzienlijke jaarlijksche gift gevoegd.

Het Genootschap, tien jaren geleden te Rotterdam, onder de benaming van *Vrouwen voor Vrouwen* opgericht, heeft meer dan 1300 kraamvrouwen verzorgd. De Koningin en Vorstinnen uit het Koninklijk Huis vereeren dat genootschap met eene bijzondere bescherming.

Het strekt het Gouvernement tot genoegen al de particuliere instellingen aan de algemeene erkenning kenbaar te maken. Dezelve zijn zeer nutte medehelpsters voor de overige gestichten van liefdadigheid.

Van dien aard zijn ook de *vrije godshuizen* der *Ursulijnen* en van *Ste Geertruida* te Brussel; en het *vrije godshuis* voor de blinde vrouwen, te Leuven. Zij doen eer aan hen die dezelve hebben gesticht, en aan hen die, door hunne milde giften, dezelve in stand houden. Zonder eenige dotatie onderhoudt men in de *vrije godshuizen*, te Brussel, meer dan 400 oude lieden van beider kunne.

Het Instituut voor blinden te Amsterdam, en dat voor doof-

stommen te Groningen, blijven voortgaan eene bijzondere vermelding te verdienen.

Eene bijzondere instelling, over welke ik U Edel Mogenden nog moet onderhouden, is die aan welke de Staat het Gesticht, te Leyden opgericht, voor de verminkte militairen te danken heeft. Geboren te midden der gebeurtenissen, welke de natie hare onafhankelijkheid terug hebben doen erlangen, heeft hetzelfde zich sedert eervol staande gehouden.

Deze vaderlandlievende instelling onderhoudt 100 personen in het huis te Leyden, en deelt daarenboven talrijke ondersteuning uit aan verminkte militairen. De weduwen en de kinderen van een groot getal hunner, voor het vaderland gesneuvelde, wapenbroeders, deelen in de weldaden der instelling. Hare inkomsten bestaan uit vrijwillige giften, jaarlijks ingezameld.

U Edel Mogenden zullen, uit al deze mededeelingen, ontwaren dat het getal der armen minder aanzienlijk is, dan men hetzelfde aanvankelijk had opgegeven; dat het getal der gestichten, die ten doel hebben dezelve te ondersteunen, vermeerderd; dat, over het algemeen, die gestichten bloeiend zijn; dat de bedoelingen der plaatselijke besturen eene meer algemeene, meer nuttige rigting nemen; en dat de afzonderlijke weldadigheid dezelve krachtadig behulpzaam is.

Het Gouvernement stelt die gevoelens op prijs, deelt er in, en voedt dezelve. Alles noopt te gelooven dat de staat der armen, van jaar tot jaar, zal verbeteren, zonder dat de natie andere opofferingen te doen hebbe, dan die geheel vrijwillige, welke zij zoo edelmoediglijk doet, en die hare denkwijze en haren inborst tevens tot eer verstrekken.

's Gravenhage, den 7den Junij 1820.

*De Minister van Binnenlandsche Zaken
en Waterstaat.*

(get.) DE CONINCK.

XXXI. Verslag van den staat van het armwezen over 1819.

(Bijlage behoorende bij het Verslag.)

TABEL der Godshuizen. (N°. 1.)

PROVINCIEËN.	Getal der gestichten.	I N K O M S T E N .					U I T G A V E N .			Bevolking der gestichten.
		Dotatiën.	Collecten.	S U B S I D I È N		TOTAAL.	Lasten en kosten van administratie.	Onderhoud en voeding.	TOTAAL.	
				van de gemeenten.	van den Staat.					
Noord-Brabant . . .	28	f 48,929	f 5,990	f 11,300	"	f 61,219	f 4,748	f 56,476	f 61,219	518
Zuid-Brabant . . .	38	353,158	"	53,865	"	407,018	104,562	302,456	407,018	2,556
Limburg	22	84,907	2,372	972	"	88,251	11,935	76,316	88,251	1,461
Gelderland	54	226,965	2,246	4,250	"	233,461	29,463	203,998	233,461	1,646
Luik	23	165,960	4,499	8,421	f 1,890	180,110	48,191	131,919	180,110	1,512
Oost-Vlaanderen . . .	34	156,173	20	51,666	"	207,859	27,573	180,286	207,859	1,591
West-Vlaanderen . . .	73	198,389	10,805	18,813	"	227,957	33,025	194,922	227,957	2,259
Henegouwen	43	189,565	11,863	9,588	"	211,016	27,690	183,326	211,016	1,939
Holland	250	301,089	115,362	1,180,952	1,895	1,599,298	266,513	1,332,785	1,599,298	16,556
Zeeland	14	29,394	3,511	67,488	"	100,343	18,757	81,586	100,343	986
Namen	4	72,577	"	5,603	"	78,180	16,986	61,194	78,180	620
Antwerpen	38	177,779	34,766	66,519	"	279,064	61,585	217,479	279,064	3,138
Utrecht	25	49,952	1,627	6,293	"	57,872	10,195	47,677	57,872	559
Vriesland	23	34,623	18,391	26,905	"	79,919	7,156	72,763	79,919	842
Overijssel	25	74,433	4,500	16,328	"	95,261	3,933	91,328	95,261	718
Groningen	10	30,625	336	333	"	31,294	3,514	27,780	31,294	653
Drenthe	4	1,100	1,000	2,200	"	4,300	780	3,520	4,300	226
Luxemburg	2	9,859	230	321	"	10,410	1,697	8,713	10,410	262
	710	f 2,199,822	f 217,458	f 1,531,767	3,785	f 3,952,832	f 678,308	f 3,247,524	f 3,952,832	38,042

AANMERKINGEN. De vermeerderingen van inkomsten, gedurende 1817 en 1818, uit de donatiën en legaten, de aliënatiën, het op nieuw beleggen van kapitalen, en de toegestane in bezit stellingen voor verduisterde domeinen, gesproken, zijn in dezen staat niet begrepen.

XXXI. *Verslag van den staat van het arnvesen over 1819.*

(Bijlage behoorende bij het Verslag.)

TABEL der gestichten voor *Vondelingen en verlaten Kinderen.* (N°. 2.)

PROVINCIE.	Getal der gestichten.	Getal der kinderen.	Bedrag der uitgaven.	BEDRAG DER INKOMSTEN.			TOTAAL.
				Vaste goederen, renten en uitkeeringen.	Subsiën door de gemeenten verleend.	Subsiën door den Staat verleend.	
Zuid-Brabant	2	2,474	f 94,372.60	f 793.22	"	f 84,215.70	f 85,008.92
Antwerpen	3	2,300	72,864.00	650.00	"	72,553.20	73,203.20
Oost-Vlaanderen	3	787	32,492.03	100.00	"	30,369.09	30,469.09
West-Vlaanderen	4	412	19,732.21	400.00	"	15,966.35	16,366.35
Henegouwen	2	1,417	57,820.66	14,181.04	"	36,880.14	51,061.18
Namen	1	842	36,213.02	"	"	21,606.17	21,606.17
Luik	1	392	10,103.57	250.10	"	10,660.44	10,910.54
Limburg	1	295	15,113.80	"	"	15,113.80	15,113.80
Luxemburg	1	218	14,157.68	1,595.97	"	12,635.11	14,231.08
Holland	1	4,419	420,762.00	30,485.00	f 290,277.00	100,000.00	420,762.00
	19	13,556	f 773,631.57	f 48,455.33	f 290,277.00	f 400,000.00	f 738,732.33

AANMERKINGEN. De tegenwoordige staat is, voor zoo veel de Zuidelijke Provinciën betreft, volgens de gearresteerde begrotingen voor de dienst van 1819 opgemaakt, en, voor zoo veel Holland aangaat, volgens beknopte opgaven.

Het onderscheid dat, ten aanzien der Zuidelijke Provinciën, tusschen het beloop der uitgaven en dat der inkomsten bestaat, is door het slot der rekening op den 31sten December 1818, vereffend geworden.

Onder het getal der kinderen in het gesticht van Holland zijn er meer dan 700, die niet geheel en al tot de klasse der vondelingen en verlaten kinderen behooren.

XXXI. Verslag van den staat van het armoegen over 1819.

(Bijlage behoorende bij het Verslag.)

TABEL der administratiën voor de Huiszittende-armen. (N°. 3.)

PROVINCIEËN.	Getal der administratiën.	I N K O M S T E N .					U I T G A V E N .			Getal der bedeelde armen.
		Dotatiën.	Collecten.	S U B S I D I Ë N		TOTAAL.	Lasten en kosten van administratie.	Bedeelingen van allerlei aard.	TOTAAL.	
				van de gemeenten.	van den Staat.					
Noord-Brabant	208	141,763	30,514	31,890	1,125	205,292	3,650	195,642	205,292	21,481
Zuid-Brabant	386	403,571	74	"	"	403,645	84,810	318,835	403,645	95,346
Limburg	341	141,813	3,233	244	"	145,290	11,967	133,323	145,290	33,679
Gelderland	255	85,524	92,562	21,350	"	199,436	7,745	191,691	199,436	18,192
Luik	360	108,239	3,584	34,707	"	141,530	12,182	129,348	141,530	48,758
Oost-Vlaanderen	285	321,307	54,745	96,863	"	472,915	41,097	431,818	472,915	69,484
West-Vlaanderen	249	224,541	38,933	179,098	568	443,140	33,300	409,840	443,140	78,947
Henegouwen	417	319,845	4,076	11,078	"	334,999	45,694	289,305	334,999	11,992
Holland	706	261,833	358,033	581,450	2,160	1,203,531	81,267	1,122,264	1,203,531	104,951
Zeeland	191	49,931	63,038	28,014	"	140,983	8,719	132,264	140,983	7,847
Namen	246	36,370	305	2,147	"	38,822	2,363	36,459	38,822	19,747
Antwerpen	143	121,036	21,753	88,841	"	226,630	22,562	204,068	226,630	19,001
Utrecht	137	53,551	81,868	38,497	603	174,519	16,907	157,612	174,519	7,353
Vriesland	86	113,371	157,180	196,332	"	466,833	8,450	458,383	466,833	15,350
Overijssel	113	34,067	57,968	18,370	"	110,305	3,259	107,046	110,305	6,637
Groningen	103	24,371	124,883	12,371	98	162,923	2,482	160,441	162,923	6,444
Drenthe	41	4,308	28,233	266	"	32,807	572	32,235	32,807	2,153
Luxemburg	17	10,932	4,116	945	"	15,993	1,543	14,450	15,993	5,367
	4,234	2,451,878	1,125,148	1,338,613	4,554	4,920,193	395,069	4,525,124	4,920,193	573,179

AANMERKINGEN. De vermeerderingen van inkomsten, gedurende 1817 en 1818, uit de donatiën en legaten, de allienatiën, het op nieuw beleggen van kapitalen, en de toegestane in bezit stellingen voor verduisterde domeinen, gesproten, zijn in dezen staat niet begrepen.

XXXI. *Verslag van den staat van het armwezen over 1819.*

(Bijlage behoorende bij het Verslag.)

TABEL der Armen-scholen. (N°. 4.)

PROVINCIEËN.	Getal der scholen.	I N K O M S T E N .					U I T G A V E N .			Getal der leerlingen.	
		Dota-tiën.	Col-lecten.	S U B S I D I Ë N			TOTAAL.	Kosten van administratiën.	Kosten van onderwijs.		TOTAAL.
				van de armbesturen.	van de gemeenten.	van den Staat.					
Noord-Brabant . . .	3	"	f 450	f 1,280	"	"	f 1,730	f 213	f 1,517	f 1,730	312
Gelderland	11	f 328	477	880	f 3,162	50	4,847	429	4,418	4,847	1,300
Oost-Vlaanderen . .	9	30,798	377	3,164	11,509	"	45,848	9,768	36,080	45,848	487
West-Vlaanderen . .	6	20,962	13,411	1,800	6,000	"	42,173	26,872	15,801	42,173	465
Henegouwen : . . .	10	3,778	"	1,440	164	200	5,577	704	4,873	5,577	2,318
Holland	81	3,097	3,731	701	77,074	"	89,593	4,947	84,646	89,593	14,018
Zeeland	3	812	"	"	"	"	812	"	812	812	260
Namen	1	1,829	"	"	"	"	1,829	150	1,679	1,829	500
Antwerpen	12	"	"	588	2,182	"	2,770	"	2,770	2,770	1,102
Utrecht	6	1,763	2,090	1,585	2,588	"	8,026	40	7,986	8,026	2,105
Vriesland	6	"	1,082	"	5,900	"	6,982	450	6,532	6,982	1,372
Overijssel	3	"	"	297	1,658	"	1,955	"	1,955	1,955	549
Groningen	7	52	500	1,200	2,200	750	4,702	800	3,902	4,702	1,000
Drenthe	1	"	"	300	"	"	300	"	300	300	70
Luxemburg	88	3,117	36	1,236	3,342	1,850	9,581	258	9,323	9,581	2,792
	197	f 66,591	f 27,144	f 14,421	f 115,779	f 2,850	f 226,725	f 44,181	f 182,594	f 226,725	28,650

XXXI. *Verslag van den staat van het armoosen over 1819.*

(Bijlage behoorende bij het Verslag.)

TABEL der Banken van Leening. (N°. 5.)

PROVINCIE.	Getal der banken.	Bedrag van de kapitalen die tot het beleenen gebruikt worden.	Aan wie de kapitalen toebehooren.	Voordeel dat de Banken 's jaars opleveren, na aftrek van alle onkosten.	Wie die voordeelen trekt.
Noord-Brabant . . .	4	f 15,000	Aan de pachters der Banken van leening.	f 4,510	De Steden.
Zuid-Brabant . . .	2	513,382	Aan de Godshuizen, aan de geëmpllojeerden der Banken van leening.	15,538	De Godshuizen.
Limburg	1	42,500	Aan de Gemeenten, aan de Bureaux van weldadigheid, en aan de Godshuizen.	3,484	De armen.
Gelderland	15	16,550	Aan partikulieren.	5,549	De pachters.
Luik	1	94,500	Aan de Godshuizen, en aan de Bureaux van weldadigheid.	"	De armen.
Oost-Vlaanderen . . .	3	244,085	Aan de Godshuizen, aan de geëmpllojeerden der Banken van leening, en aan de Bureaux van weldadigheid.	17,379	Idem.
West-Vlaanderen . . .	3	270,521	Idem.	6,529	De Godshuizen.
Henegouwen	2	176,954	Idem.	3,626	Idem.
Holland	26	1,688,122	Aan de Gemeenten, aan partikulieren en aan de Godshuizen.	104,857	De Steden, de pachters, en de Godshuizen. (a.)
Zeeland	8	44,600	Aan de Gemeenten, aan partikulieren, en aan de pachters.	4,473	De Steden, partikulieren en de pachters. (b.)
Namen	1	65,000	Aan de Godshuizen, aan de geëmpllojeerden der Banken van leening, en aan de Bureaux van weldadigheid.	954	De armen en de Godshuizen.
Antwerpen	2	346,568	Idem.	17,369	Idem.
Utrecht	6	221,761	Aan de Gemeenten, aan de Godshuizen, aan de armen, en aan de pachters.	5,018	De Steden, de Godshuizen en de pachters.
Vriesland	9	34,350	Aan de Gemeenten, aan partikulieren, en aan de pachters.	4,047	De Godshuizen en de pachters.
Overijssel	3	34,120	Aan de pachters.	3,412	De Steden, de Godshuizen en de armen.
Groningen	3	146,000	Idem.	4,525	De Weeshuizen, de Steden en de pachters.
Drenthe	1	1,000	Aan een partikulier.	100	De pachter en de Gemeente.
	90	3,955,013		201,365	

AANMERKINGEN. (a) Men heeft hier niet dan het bedrag der kapitalen en voordeelen van 19 Banken van leening kunnen brengen, uithoofde dat men geene nauwkeurige opgaven omtrent de 7 andere had.

(b) Men heeft hier niet dan het bedrag der kapitalen en voordeelen van 8 Banken van leening kunnen brengen, uithoofde dat men geene nauwkeurige opgaven omtrent de 2 andere had.

XXXI. *Verslag van den staat van het armwezen over 1819.*

(Bijlage behoorende bij het Verslag)

TABEL der Werkplaatsen van liefdadigheid. (N. 6.)

PROVINCIEEN.	Getal der werkplaatsen.	INKOMSTEN.						UITGAVEN.				Getal der armen, bezig gehouden.
		Dotatiën en opbrengst van het werk.	Collocaten.	SUBSIDIËN			TOTAAL.	Kosten van administratie.	Onderhoud en voeding.	Gereedschappen, werktuigen en daggelden.	TOTAAL.	
				van de arbesturen.	van de gemeenten.	van den Staat.						
Zuid-Brabant . . .	1	f 7,957	"	f 8,650	"	"	f 11,607	f 1,688	f 8,431	f 6,498	f 11,607	185
Gelderland . . .	4	82,780	"	"	f 400	"	83,180	2,982	608	29,645	83,180	425
Oost-Vlaanderen . .	1	50,000	f 1,600	958	50,100	"	102,558	8,960	"	98,698	102,558	1,226
West-Vlaanderen . .	5	950	1,040	2,710	"	"	4,700	476	2,275	1,950	4,700	637
Henegouwen . . .	2	4,486	"	"	900	"	5,385	884	"	4,501	5,385	305
Holland . . .	8	94,958	5,084	879	145,340	"	246,261	40,381	81,322	124,608	246,261	1,834
Zeeland . . .	8	7,900	8,400	"	5,200	"	21,500	1,750	12,050	7,700	21,500	242
Antwerpen . . .	2	80,886	"	4,517	28,000	"	58,353	5,183	766	45,614	58,353	1,163
Vrieland . . .	9	6,788	"	"	1,239	"	7,977	689	88	7,250	7,977	343
Groningen . . .	2	780	2,145	"	"	"	9,875	354	8,766	755	9,875	185
	37	f 287,334	f 35,269	f 12,714	f 226,179	"	f 501,496	f 63,141	f 116,141	f 322,414	f 501,496	6,435

XXXI. *Verslag van den staat van het armoezen over 1819.*

(Bijlage behoorende bij het Verslag.)

TABEL der *Bedelaars-werkhuizen.* (N. 7.)

PROVINCIEËN.	Getal der gestichten.	BEDRAG DER INKOMSTEN.				BEDRAG DER UITGAVEN.				Bevolking.
		Dotatiën en opbrengst van het werk.	SOMMEN GEHEVEN OP		TOTAAL.	Kosten van administratie.	Onderhoud en voeding.	Gereedschappen, grondstoffen en dagloonen.	TOTAAL.	
			de schatkist.	de inkomsten der gemeenten.						
Antwerpen	1	f 29,810	f 22,339	f 52,887	f 105,036	f 9,690	f 65,140	f 27,200	f 101,970	600
Zuid-Brabant . . .	1	713	19,312	44,874	64,899	11,330	46,569	5,300	63,199	572
Henegouwen	1	1,300	11,944	32,966	46,111	7,040	35,440	2,400	44,880	450
Namen	1	1,056	7,874	23,050	31,980	6,359	21,412	2,000	29,771	207
West-Vlaanderen . .	3	10,550	10,435	29,822	50,808	7,646	32,741	10,500	50,887	330
Noord-Holland . . .	1	15,000	28,096	89,500	132,594	13,075	105,100	13,000	131,175	750
	8	f 58,329	f 100,000	f 273,099	f 431,428	f 55,080	f 306,402	f 60,400	f 421,832	2,959

AANMERKINGEN. De tegenwoordige staat is, volgens de gearresteerde begrotingen voor de dienst van 1819, opgemaakt. Het onderscheid, hetwelk tusschen het beloop der uitgaven en dat der inkomsten besaat, is, door het slot der rekening op den 31sten December 1819, vereffend geworden.

4 BRONKRITISCH COMMENTAAR

Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron

Er kleven een aantal haken en ogen aan het gebruik van deze bron. In een artikel over de statistiek stelde Verdonck: 'Dit is hard nodig, want wie van de cijfers gebruik wil maken, dient bij haast ieder cijfer een voetnoot te plaatsen'.¹⁴ Al is dat wat overdreven, het is waar dat het hier een complexe bron betreft waar men goed ingevoerd moet zijn. Bovendien is er, zoals bij bijna alle lange tijdreeksen, het probleem van kleinere en grotere veranderingen in de wijze waarop men hetzelfde verschijnsel in de loop van de tijd meet. Desalniettemin kan, bij zorgvuldig en grondig gebruik, de bron een ongekend licht doen schijnen over de sociale geschiedenis van Nederland in de periode 1814-1965 in het algemeen, en de geschiedenis van caritas en filantropie in het bijzonder.

Het enorme bereik van de bron is, naar onze mening, tot nu toe niet onderkend. Wel is er door verschillende auteurs, elk voor een eigen tijdvak en onderwerp, al van gebruik gemaakt en hebben zij ook enkele van de onderstaande problemen belicht.¹⁵ In de eerste plaats vulde niet iedere instelling de tabellen goed in. Het invullen was verplicht, maar er was geen controle, dus werden er geen sancties opgelegd aan instellingen die hun gegevens niet aanleverden. In de jaren rond 1848, toen er werd gediscussieerd over een nieuwe armenwet en de kerken hun autonomie in de armenzorg verdedigden, steeg het aantal instellingen dat weigerde de tabellen in te vullen. Verder werden de tabellen soms niet helemaal goed of volledig ingevuld. De mensen die de gegevens voor het jaarverslag moesten aanleveren, waren meestal vrijwilligers, die niet altijd even goed voor hun taak waren toegerust.¹⁶

Een tweede probleem, dat snel gesignaleerd werd en waar men artikelen over de armenzorgstatistiek ook steeds op terugkomt, is dat van de dubbele bedeling. Uit de statistieken valt niet na te gaan of een persoon wellicht van twee of meer instellingen een bedrag kreeg uitbetaald. De bedragen die de kerken uitkeerden waren vaak zo klein, dat mensen daar niet van konden leven. Zij kregen dan bijvoorbeeld een aanvullend bedrag van het burgerlijk armbestuur. In het jaarverslag van 1836 wordt deze tekortkoming voor het eerst gesignaleerd. Pas vanaf 1947 werd systematisch onderzoek gedaan naar dubbeltellingen. Vanaf toen werden de cijfers gecorrigeerd.¹⁷ Het CBS komt voor de jaren 1947 tot en met 1955 overigens tot een dubbeltellingpercentage van 5 tot 6 procent. Het is evenwel mogelijk dat hier belangrijke verschillen bestaan tussen tijdvakken, regio's of soorten instellingen.

Een volgend probleem, dat met het vorige samenhangt, is dat met name in de tabellen van voor 1902 wordt gesproken over bedeelde partijen en niet over bedeelde personen. Hoe groot die bedeelde partijen waren, is vaak niet in de statistieken opgenomen. Het gaat zowel om alleenstaanden als om bijvoorbeeld kinderrijke gezinnen. Hier geldt dus eerder het omgekeerde: het aantal personen in de bedeling was hoger dan in de tabellen lijkt. Hierover bestond echter, zeker in de negentiende eeuw, soms verwarring bij de instellingen. In het jaarverslag van 1843 bijvoorbeeld wordt geconstateerd dat het aantal bedeelde ten opzichte van het vorige jaar flink hoger uitvalt, maar dat dit vooral te wijten is aan het feit dat een aantal armbesturen personen zijn gaan tellen in plaats van gezinnen.¹⁸

In 1850 deed een commissie, bestaande uit de leden Blaupot ten Cate, Heemskerk, van Hall, van Voorst en Luijben, onderzoek naar het verslag van de verrichtingen van het armwezen en bracht daarvan verslag uit in de Tweede Kamer.¹⁹ Haar eerste conclusie was dat zij de definities van wat wel en wat niet onder armenzorg viel, niet duidelijk vond. Waarom werden zieken- en begrafenisbussen, spaarbanken en banken van lening in het verslag opgenomen en weduwen- en wezenfondsen niet? De regering antwoordde dat zij alleen die instellingen opnam, waaraan personen deelnemen die arm waren of wiens toestand grensde aan die der armen. Die instellingen waren van directe invloed op het armwezen. De commissie bleef het hier mee oneens, omdat bij de genoemde instellingen de deelnemende personen recht konden laten gelden op een uitkering, terwijl dat bij armenzorg niet zo was. Daarnaast concludeerde de commissie de volgende gebreken: veel personen komen in meerdere tabellen voor, velen werden slechts tijdelijk ondersteund, terwijl dat niet uit de tabellen blijkt, onder de verpleegden in gast-, gods- en ziekenhuizen verbleef een niet onaanzienlijk aantal patiënten daar op eigen kosten of op die van familieleden en sommige leerlingen op de armenscholen hadden ouders die niet bedeed werden.

Van secundair belang is dat de verslagen niet steeds op hetzelfde territorium betrekking hebben. Van 1814 tot 1829 zijn ook de Belgische provincies in het jaarverslag opgenomen. Na de afscheiding van België verdwijnen deze en ook Limburg ontbreekt dan. Pas vanaf 1840 wordt het aan Nederland afgestane gedeelte van de provincie Limburg weer aan het jaarverslag toegevoegd. Tussen 1814 en 1825 waren Noord-Holland en Zuid-Holland samengevoegd onder de provincie 'Holland'. Vanaf 1825 werd deze uitgesplitst tot twee provincies.

Hierboven werd gesproken over een grote reorganisatie van de statistiek tussen 1921 en 1923. Deze had nogal wat gevolgen voor de publicatie. Ten eerste werd tussen 1921 en 1923 vanwege de reorganisatie geen verslag gepubliceerd. Een aantal gegevens werden overigens wel gepu-

bliceerd in de *Jaarcijfers voor Nederland* die het CBS opstelde. Vervolgens duurde het een tijd voor de vernieuwde indeling goed functioneerde. Dit was vooral te wijten aan het feit dat veel van de nieuw opgenomen instellingen werden gerund door vrijwilligers. Deze instellingen beschikten over een zeer eenvoudige administratie en het was voor hen niet makkelijk de gevraagde gegevens aan te leveren. De gegevens in de armenzorgstatistiek van 1924 en 1925 zijn dan ook onvolledig.

Gedurende de Tweede Wereldoorlog was het gevaarlijk om gegevens over bedeelde arbeiders door te geven, omdat die op basis daarvan te werk gesteld konden worden in Duitsland. Bovendien werden een aantal instellingen door de bezettingsmacht opgeheven en probeerde deze de organisaties te vervangen door nationaal-socialistische instellingen, met name Winterhulp.²⁰ De cijfers voor de oorlogsperiode zijn daarom heel anders dan die daarvoor of daarna.²¹

Gerelateerde en toetsingsbronnen

Er bestaan ook enkele gerelateerde bronnen, die soms aanvullende gegevens verstrekken en soms dezelfde soort, waardoor een mate van toetsing mogelijk is. In 1899 verscheen de eerste gids *Gids der Nederlandsche Weldadigheid*, bewerkt door Blankenberg, De Dompierre de Chaufepié en Smissaert.²² Zij speelden een leidende rol in de sedert 1880 opgekomen beweging om de armenzorg te verbeteren en te moderniseren. Zij wensden een geheel nieuwe armenwet en hadden veel kritiek op het door de het ministerie van Binnenlandse Zaken bijgehouden overzicht met gegevens over armbesturen en charitatieve instellingen. Door middel van een schriftelijke enquête vulden zij de lacunes in de officiële statistiek aan. Het resultaat was een 1120 bladzijden tellend boekwerk dat een schat aan gegevens bevat. Overigens is ook deze gids niet compleet, omdat sommige kerkelijke armenzorginstellingen niet reageerden op de enquête of weigerden gegevens te verstrekken. Dat neemt niet weg dat de gids een zeer waardevol overzicht geeft van de Nederlandse caritas aan het begin van de twintigste eeuw.

In 1919 vervaardigde Everts, secretaris van de Amsterdamse Armenraad, een nieuwe gids,²³ waarvan in 1933 en 1940 herziene uitgaven verschenen. De laatste in 1956 verschenen editie van deze gids is van de hand van Everts en Treurniet, die dit werk na het overlijden van Everts in 1954 voltooide. Omdat de gidsen onafhankelijk van het ministerie van Binnenlandse Zaken zijn samengesteld, vormen zij een goede toetsingsbron op de verslagen en statistieken van het armwezen. Dit geldt echter alleen voor de periode 1899-1956. In onderstaande tabel zijn de aantallen en soorten instellingen vergeleken op basis van de *Gids der Nederlandsche Weldadigheid* uit 1899 en het Jaarverslag uit 1898.

Tabel 1. Het aantal instellingen van liefdadigheid in de provincie Limburg

							Gods- huizen	Zieken- huizen	Werk	Schaam	Kraam
	A	B	C	B+C	B+D	B+C+D					
<i>Gids 1899</i>	118	102	23	125	102	125	49	20	2	0	7
<i>Jaarverslag 1898</i>	129	108	13	121	109	122	26	5	0	23	1
Vershil in %	-9	-6	+77	+3	-6	+2	+88	+300	-	-	+600

Bron: Kreijen, *Van Nachtwakersstaat tot verzorgingsstaat*.

Legenda:

A: burgerlijke instellingen; B: kerkelijke instellingen; C: particuliere instellingen. D: gemengde instellingen. Werk: instellingen voor Werkverschaffing; Schaam: instellingen voor Schaamsarmen; Kraam: instellingen voor behoeftige Kraamvrouwen.

Uit deze tabel blijkt dat het totaal instellingen ongeveer gelijk is, maar de verdeling over de verschillende soorten anders. Vooral van belang is het feit dat het Jaarverslag meer burgerlijke en kerkelijke instellingen telt dan de *Gids der Nederlandsche Weldadigheid*, en minder particuliere. Nader onderzoek wijst uit dat het bij de verschillen in het aantal burgerlijke instellingen niet gaat om een classificatieprobleem, maar simpelweg betekent dat er instellingen zijn die wel in de jaarverslagen, maar niet in de *Gids* staan. Dat laatste geldt ook voor de kerkelijke instellingen. Verder blijkt volgens de *Gids* dat dertien kerkelijke instellingen in het Jaarverslag vermeld staan onder instellingen voor Schaamsarmen, en wel die van de Vincentiusvereniging. De *Gids* geeft verder een groot aantal particuliere instellingen die de jaarverslagen niet geven. Voor een deel blijkt dit te komen doordat de *Gids* in tegenstelling tot de jaarverslagen instellingen voor winterbedeling apart noemt en hen onder particuliere instellingen schaarft. Bovendien lijkt het erop alsof de *Gids* gemengde instellingen als burgerlijk telt. Het Jaarverslag geeft één gemengd armbestuur, en wel te Venlo. Uit de *Gids* blijkt dat het hier gaat om een R.K. burgerlijke armenzorginstelling, die de *Gids*, in weerwil van de naam, toch niet als gemengd maar als burgerlijk classificeert. De twee bronnen denken ook verschillend over het aantal ziekenhuizen. Het jaarverslag denkt daarbij

uitsluitend aan wat wij thans ook ziekenhuizen zouden noemen, terwijl de *Gids* ook ziekenzorg, zoals wijkverpleging, als ziekenhuis telt.

Op deze oudste en jongste gidsen uit respectievelijk 1899 en 1956, die in weinig bibliotheken te raadplegen zijn, bestaat ook een nadere toegang in de digitale *Onderzoeksgids Sociale Zekerheid 1890-1967* van Kappelhof en Kingma.²⁴ Onder het kopje 'lokale instellingen' is de toegang tot de twee gidsen te vinden. Er kan onder andere gezocht worden op naam, plaats, soort instelling (burgerlijk, kerkelijk, particulier of gemengd) en op het soort bedeling dat de instelling gaf.

Een verwante bron vormen de provinciale en gemeentelijke verslagen, waarin vaak een hoofdstuk over armenzorg is opgenomen. De inhoud van deze verslagen is zeer gevarieerd, van een uitgebreid verhaal met cijfermateriaal tot een korte tekst, maar soms bevatten zij ook de gemeentelijke cijfers die men toch al verzameld had voor het landelijk verslag en die vervolgens zijn doorgestuurd naar Binnenlandse Zaken of het CBS.²⁵

Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek

De enorme dekking van de bron voor wat betreft soorten mensen en verschijnselen, geografisch gebied en tijdvak, maakt dat veel verschillende soorten onderzoekers er hun voordeel mee kunnen doen. Het gaat daarbij zowel om professionele als om amateur-historici. Het is ondoenlijk om al het mogelijke onderzoek te beschrijven. Enkele voorbeelden kunnen hier volstaan.

Op plaatselijk niveau kan een onderzoeker geïnteresseerd zijn in de vraag welke instellingen in zijn of haar plaats opereerden, wie ze hielpen en op welke grondslag. Men kan ook in een bepaalde instelling of groep mensen zijn geïnteresseerd: het bejaardenhuis te Waalwijk of de ziekenzorg in Zaandam.

Men kan ook kijken naar de totale hoeveelheid geld die aan de verschillende soorten zorg is uitgegeven, zo men wil in relatie tot andere zorgregelingen zoals sociale verzekeringen, of tot maatschappelijke ontwikkelingen zoals de verzuiling. Tot hoelang bleef de armenzorg belangrijker dan andere vormen van zorg? Verschilde dit al naar gelang de soort zorg: bleven bijvoorbeeld katholieke bejaardenhuizen korter of juist langer tot de traditionele caritas behoren dan neutrale medische zorg? Wat waren de inkomstenbronnen van de verschillende instellingen, en hoe makkelijk kan een dergelijk stelsel van sociale zorg tegen crises? Men kan kijken naar de aantallen ondersteunden: welke groepen werden geholpen en door wie (de kerken, burgerlijk armbestuur, particuliere stichtingen) en welke niet? En als hulp werd verstrekt, geschiedde dat dan doorgaans aan zelfstandig wonenden of aan instellingsarmen? Anders gezegd, wer-

den invaliden of bejaarden 'opgesloten' dan wel royaal verzorgd in een tehuis of woonden ze thuis? Welk deel van de bejaarden, weduwen, werklozen, blinden, schoolkinderen en zieken werd geholpen? Welke verschillen bestonden er hierbij tussen stad en platteland, tussen de provincies, en welke verschuivingen waren er in de loop van de tijd. En wat kregen ze dan? Hoe toegerust was het stelsel van zorg bijvoorbeeld om zieken te helpen tijdens epidemieën, om ouden van dagen in de laatste jaren van hun leven te ondersteunen, of om werklozen tijdens de crises te helpen.

Men kan indirect ook iets zeggen over de gevers: wat waren de inkomstenbronnen van de verschillende soorten instellingen, welke instellingen konden zich verheugen op publieke giften, welke hadden een eigen kapitaal? Welke verschillen bestonden er tussen de verschillende geloofsgroeperingen en hoe zijn die te verklaren? Is het zo dat gereformeerden een groot deel van hun geloofsgenoten met een ruim bedrag hielpen; hielp de katholieke armenzorg meer mensen dan de hervormde, maar kregen de hervormde bedeeden ieder meer? De Verslagen zijn bruikbaar voor zeer uiteenlopend historisch onderzoek, maar het feit dat de gegevens per jaar opgezocht moeten worden op een niet voor iedereen even toegankelijke plek, is vermoedelijk een van de oorzaken dat deze belangwekkende bron nog niet de aandacht heeft gehad die zij verdient.

NOTEN

- * Met dank aan A.L. Kort voor de historische situering van 1795-1854.
- 1 *Extract uit het Register der Resolutien van het Intermediair Administratief Bestuur van het voormalig Gewest Zeeland*, 4-12-1798.
  - 2 *Extract uit het Verbaal van het verhandelde bij den Land-Drost in het Departement Zeeland*, 13-6-1807 en 18-8-1807. Zie ook www.inghist.nl, onderzoek/projecten/BataafsFranseBronnen/TekstenUitleg/Inleiding, beleidsterrein 'Armenzorg'.
  - 3 Melief, *De strijd om de armenzorg in Nederland 1795-1854*, 91-92 en 126-128.
  - 4 Böhlingk, Rijpperde Wiersma en Somer, *Verzameling*, 282 en 321.
  - 5 *Staatsblad* 1854, nr. 100.
  - 6 *Staatsblad* 1912, nr. 165.
  - 7 *Archief van de Afdeling Binnenlands Bestuur van het Ministerie van Binnenlandse Zaken*, (1875) 1879-1950 (-1957), archiefnr. 2.04.57, inv. nr. 2902.
  - 8 Van Leeuwen, 'Armenzorg 1912-1965', 556-557.
  - 9 *Verslag van de staat van het armwezen over 1818*, in de tabellen over genoemde onderwerpen is informatie opgenomen over het aantal instellingen, het aantal verzorgden en verder de inkomsten en uitgaven.
  - 10 De term 'godshuizen' was een verzamelnaam voor instellingen waar zieken, gehandicapten, wezen, ouderen en krankzinnigen werden opgenomen.
  - 11 Voor meer uitleg en een visuele kennismaking van de tabellen na 1854, zie het broncommentaar op de tabellen van onderstand van Kort in deze bundel.
  - 12 Verdonck, 'Verruiming der armenzorgstatistiek', 2099. Zie voor verdere uitleg van de veranderingen in 1912 het broncommentaar op de tabellen van onderstand van Kort in deze bundel.
  - 13 Van Leeuwen, 'Armenzorg 1912-1965', 537-544.
  - 14 Verdonck, 'De laatste statistiek', 138-139.
  - 15 De Rivière, 'De armenzorg in Nederland', 58-65. Smiessaert, *Het aandeel van de staat*, 83-110. Idem, *Overzicht*, hoofdstuk 3. Van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid*, 223-225. Van Leeuwen, 'Armenzorg 1912-1965', 545-550. Van Leeuwen, 'Armenzorg en charitas', 159-178.
  - 16 Zie ook de opmerkingen in het broncommentaar op de tabellen van onderstand van Kort in deze bundel.

- 17 Zoals bijvoorbeeld in de Statistiek der sociale zorg 1959. Van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid*, 228-229, doet de correcties van het CBS voor dubbel telling sinds 1947 overigens weer te niet, zij acht ze blijkbaar ontoereikend.
- 18 *Verslag van de staat van het armwezen over 1843*, 2.
- 19 'Extract uit het verslag der commissie, belast met het onderzoek van het Verslag omtrent den staat van het Armwezen over 1850, uitgebragt in de zitting der Tweede Kamer van de Staten-Generaal den 28sten februarij 1853', *Tijdschrift voor het Armwezen* (1853) 284-305.
- 20 Van Leeuwen, 'Armenzorg 1912-1965', 530-537.
- 21 Van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid*, 225.
- 22 Blankenberg, De Dompierre de Chauffepié en Smiessaert, *Gids der Nederlandsche Weldadigheid*.
- 23 [Everts en Treurniet], *Lijst van instellingen*.
- 24 Zie www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/Socialezekerheid.
- 25 Zie hiervoor het broncommentaar op de tabellen van onderstand van Kort in deze bundel.
- 26 Met dank aan drs. A. Verheusen.

BIJLAGE

A Vindplaatsen

De Verslagen omtrent het Armwezen werden tot 1902 in de Handelingen van de Tweede Kamer opgenomen. Deze zijn in verschillende bibliotheken aanwezig. Vanaf 1903 neemt het CBS het statistische deel over. De statistiek bleef bestaan tot de invoering van de Bijstandswet per 1 januari 1965. Het periodiek is in te zien bij de Koninklijke Bibliotheek (maar niet compleet) in Den Haag. Een complete uitgave berust in de bibliotheek van het Centraal Bureau voor de Statistiek te Voorburg.

De Jaarverslagen blijven ook na het verdwijnen van het statistische gedeelte te vinden in de Handelingen van de Tweede Kamer, vaak zijn ze opgenomen in de bijlagen. De jaarverslagen zijn niet op een vaste logische plek opgenomen, maar zijn altijd wel terug te vinden. De KB is samen met de Tweede Kamer gestart met het verfilmen, digitaliseren en ontsluiten van de Handelingen van 1814-1995. Het gaat om de integrale Handelingen, Kamerstukken en Aanshangsels van zowel de Eerste als de Tweede Kamer. Ook alle bijlagen worden meegenomen. In 2004 is gestart met de verfilming van 1814-1950, in 2005 de digitalisering van 1990-1995 en vanaf daar steeds verder terug. De eerste resultaten worden halverwege 2006 elektronisch beschikbaar gesteld. Naar verwachting zal het hele project eind 2010 afgerond zijn.²⁶